

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА

Поліщук П. В.,

ад'юнкт кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЇХ СУТНОСТІ

Здійснено філософсько-правовий аналіз цінностей як складової культури. Розкрито основні методологічні підходи до розуміння сутності правових цінностей. З'ясовано їх місце та роль у правовій культурі. Розглянуто ціннісний зміст права.

Ключові слова: *правова культура, правосвідомість, правові цінності, правова поведінка, право.*

Осуществлен философско-правовой анализ ценностей как содержательного элемента культуры. Раскрыты основные методологические подходы к пониманию сущности правовых ценностей. Определено их место и роль в правовой культуре. Рассмотрено ценностное содержание права.

Ключевые слова: *правовая культура, правосознание, правовые ценности, правовое поведение, право.*

The article outlines and analyzes the basic methodological approaches to understanding the legal values, their place and role in the legal culture. Analyzes the basic methodological approaches to understanding the legal values. It is found their place and role in the legal culture. Examined valuable content right.

Keywords: *legal culture, legal awareness, legal values, legal behavior, law.*

У сучасному українському суспільстві все частіше спостерігаються вияви неповаги до законів, правових норм, державних органів та посадових осіб. Це зумовлено, в першу чергу, тим, що авторитет права та держави у свідомості людей перебуває на низькому рівні. Цьому сприяють події, що пов'язані з постійним протиборством гілок влади. А тому, як наслідок, спостерігається відсутність спільної програми дій щодо модернізації правової, економічної, політичної, соціальної сфер життя, втрачається контроль з боку державних інститутів над процесом правового виховання суспільства, а особливо молодого покоління.

Завдяки наданню необхідним правовим явищам ціннісного змісту здійснюється формування аксіологічного змісту правової культури, який характеризує рівень правового розвитку суспільства. Наприклад, велике

значення має соціальна цінність юридичних прав та обов'язків, які формують позитивне ставлення до права, законності, правопорядку, забезпечують соціальну поведінку у правовій сфері, виступають методами правового регулювання суспільних відносин, заснованих на інтелектуально-психологічному ставленні громадян до правопорядку.

Формування відповідного рівня правової культури залежить від традицій ставлення до права, закону, стану нормативно-правової бази, інституційної форми законотворчості, правозастосовної і правоохоронної практики, правопорядку, професійної компетентності юристів. Особливо на правову соціалізацію молоді впливає компетентність правотворчої і професійної діяльності законодавців, юристів, всіх правоохоронних і правовиконавчих органів.

Питання цінностей цікавило мислителів з давніх часів, але аксіологія як самостійна галузь філософського знання формується в кінці XIX ст. – на поч. XX ст. завдяки роботам неокантіанців (В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта) та набуває розвитку в працях таких мислителів як: К.-О. Апель, Ф. Брентано, Ю. Габермас, Н. Гартман, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Дьюї, А. Макінтайер, М. Фуко, М. Шелер й ін.

У радянській філософії в другій половині XX ст. набула розвитку марксистська аксіологія (в працях В. Тугаринова). У кінці XX ст. – на поч. XXI ст. філософські питання цінностей досліджували російські вчені П. Гуревич, М. Каган, В. Казимирчук, Д. Керимов, Д. Леонт'єв, В. Матузов, В. Нерсесянц, Ю. Тихомиров та ін. У вітчизняній науковій думці цінності постають об'єктом дослідження у працях таких вчених як: В. Абрамов, І. Бичко, В. Василенко, С. Горбунова, А. Гордієнко, С. Кримський, В. Кузнецов, М. Попович, О. Ручка, В. Табачковський, В. Шинкарук та ін. Питання відношення права і цінностей розглядаються у працях таких сучасних українських вчених, як: Т. Андрус'як, М. Антонович, О. Бандура, М. Костицький, О. Мироненко, В. Нечипоренко, П. Рабінович, О. Скакун, С. Сливка та ін.

Слід зазначити, що хоча проблема цінностей у науковій літературі є досить розробленою, однак дослідження сутності правових цінностей потребує додаткового філософсько-методологічного аналізу й обґрунтування, що і є метою цієї статті.

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань: здійснити філософсько-правовий аналіз цінності як змістовного елемента культури; проаналізувати основні методологічні підходи до розуміння сутності правових цінностей на прикладі права як системи загальнообов'язкових норм.

Коротко зупинимось на історії аксіології. Загальновідомо, що генеза філософських уявлень про цінності починається з давньої традиції. В античній та середньовічній філософії ціннісні (етико-естетичні та релігійні) характеристики включалися до самого поняття реальності. Вивчення цінностей як таких стало можливим тоді, коли поняття реальності розщепилося на реальність у власному розумінні та цінність як об'єкт людських прагнень й уподобань. Наприкінці XVIII ст. філософи дійшли висновку, що добро, краса, користність тощо мають дещо спільне, що повинне стати предметом самостійного вивчення. Категорія цінності як така виникла у зв'язку з переглядом традиційного

обґрунтування етики, характерного для античності та середніх віків, що передбачало тотожність буття та блага. Вона була фундаментально розроблена німецькою класичною філософією. Одним з перших її системний аналіз дав І. Кант. У межах побудованої ним системи філософських категорій виявилось можливим розкрити зміст цінності у взаємному зв'язку з іншими, спорідненими з нею категоріями.

Проблема цінностей набула подальшого розгляду в працях неокантіанців В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта, які розуміли історію як процес усвідомлення та втілення цінностей. Виділяли групу цінностей вищого рівня – істину, благо, красу та святість і представляли їх як принципи, що існують поза часом та історією і визначають загальний характер людської діяльності, відрізняючи останню від природних процесів. На їх переконання, духовні цінності не існують у вигляді самостійних предметів, а пізнаються суб'єктивно, як принципи, що підлягають обов'язковому дотриманню.

У XX ст. аксіологічну проблематику розробляли представники феноменологічної, герменевтичної, екзистенційної та комунікативної філософії, теорія цінностей піддавалася суб'єктивізації та трансценденталізації. Цінності тлумачили як потойбічні духовні феномени, вічні трансцендентальні сутності, суб'єктивні оцінки тощо. Але всі ці вчення так і не вирішили одвічну філософську дилему: чи може людина у своїй життєдіяльності керуватися лише власним розумом, чи вона має визнати існування вищих від розуму цінностей, які потрібно сприймати як закон.

Зрозуміло, що цінності в житті суспільства виступають соціально-значущими орієнтирами діяльності суб'єктів. З цього приводу справедливо зазначає болгарський вчений Н. Нєновскі, що цінність не є явищем, взятим саме по собі (безвідносно до людини). Цінності – це речі, пов'язані з людиною, предмети, аналізовані з точки зору їх значущості для людини. Цінності – завжди щось значуще для суб'єкта, але це щось виникає не поза суб'єктом, а тільки завдяки суб'єкту й існує лише для нього. Цінності є продуктом людської свідомості, найважливішими елементами внутрішньої структури особистості [1, с. 25–29].

Однак, слід зауважити, що цінності також не існують поза ситуацією, більше того, в кожній ситуації людина не тільки осмислює, оцінює, але й уточнює, конкретизує чи модифікує своє уявлення про цінність відповідних об'єктів. Ж. П. Сартр з цього приводу зазначав, що життя не має апіорного сенсу. Поки ви не живете своїм життям, воно не має значення, ви самі повинні надавати йому сенс, а цінність є не що інше, як цей обраний вами сенс [2].

У філософському сенсі під цінністю розуміють «термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного» [3, с. 707]. Предмети людської діяльності, суспільні відносини і включені в їх коло природні процеси можуть бути об'єктами ціннісного відношення. Суб'єктивні ж цінності, оцінки, установки й норми, закріплені в суспільній свідомості, існують як способи та критерії, за якими змінюється дійсність і діяльність людини.

Отже, цінності можна визначити як те, на що орієнтується суб'єкт у своїй діяльності, а також те, що є результатом цієї діяльності, а тому

вони мають місце у всіх, без виключення, сферах життєдіяльності людини. Для поняття «цінність» характерна багатозначність. Визначення цінності як зразка, що лежить в основі оцінки суб'єктом об'єкта пізнання, дозволяє виділити в системі цінностей естетичні, етичні, релігійні, політичні та інші цінності. Багато цінностей мають правовий характер, що робить їх загальнообов'язковими, перетворюючи з моральних, абстрактних побажань в особливу реальність.

Як вважає російський вчений О. Мартишин, «в юридичній літературі виникла тенденція оголошувати універсальні цінності, що не мають іншого змісту, крім правового, правовими за своєю природою. Стверджують, що моральні цінності даровані людству правом, що тільки право справедливе, що рівності й свободи поза правом не існує» [4, с. 6]. Тому часто в право включають духовно-моральні загальнолюдські цінності (добро, справедливість), національну самосвідомість, конкретні норми поведінки тощо. Така точка зору притаманна деяким західним дослідникам, які перебільшують роль права у суспільному житті, внаслідок чого правова ідеологія, на їх думку, домінує над іншими ціннісними орієнтирами особистості. У такій ситуації правові цінності превалюють по відношенню до морально-етичних, релігійних, політичних та інших цінностей. У результаті виникає переконання, що право – це єдина цінність, а всі неправові регулятиви суспільного життя впливають тільки із сутності права, в тому числі і норми моральності, справедливості, уявлення про добро і зло. Така точка зору призводить до руйнування ієрархії цінностей, гіпертрофованості цінності права.

Звичайно, не можна заперечувати той факт, що право не може бути поза моральними категоріями, наприклад, цінностями гуманізму і соціальної справедливості, добра, свободи, людської гідності тощо. Право закріплює не тільки юридичні, але й моральні цінності і тим самим сприяє їх легітимності. Право і мораль, як найважливіші елементи суспільного життя, завжди виступають у тісній діалектичній взаємодії, характер якої визначається специфікою суспільних відносин. Без моральної основи будь-яка правова конструкція руйнується, бо правові відносини базуються на моральних принципах.

У юридичній літературі проводиться межа між цінностями права й правовими цінностями. Під цінностями права розуміють ті цінності, які правом інтегровані. Правові ж цінності являють собою найважливіші й засадничі принципи взаємодії індивіда і суспільства.

Усвідомлення ціннісного змісту права як важливого компонента людської культури, питання про цінності правової свідомості було і залишається предметом постійної уваги вчених. Саме тому ціннісний підхід до права зустрічається у різних концепціях праворозуміння. Відомо, що історично першим і найпоширенішим за своєю значущістю напрямком позитивістської юриспруденції є легістський підхід до розуміння права, в рамках якого право ототожнюється із законом, тобто все, що визначено публічною владою є загальнообов'язковим правилом поведінки, забезпеченим політико-владним примусом. У рамках легістської аксіології право і закон ототожнюються, заперечується об'єктивна детермінація права (Г. Кельзен). Легістська «цінність» закону (позитивного права) – це його офіційна загальнообов'язковість, владна

імперативність, а не його загальнозначущість на якій-небудь об'єктивній (не владно-прикладній) правовій основі. Природноправа цінність права як зразка належного є його змістом, який поряд з об'єктивними властивостями права (принципом рівності людей, їх свободи і т. д.), включає різні моральні, релігійні характеристики і може трактуватися як всезагальна й абсолютна справедливість природного права, якій мають відповідати позитивне право і діяльність держави загалом. Суттєвим недоліком легізму є виключення з предмета дослідження сутнісних і ціннісних характеристик самого права.

Для природно-правового підходу критерієм оцінки позитивного права є не теоретичне уявлення про сутність права, а те, що природне право виступає одночасно і як певний ідеал, і як реальне, чинне право, наділене абсолютною цінністю справедливості, якому має відповідати чинне законодавство. «В юснатуралізмі, – відзначає у зв'язку з цим В. Нерсесянц, – відсутнє своє поняття правового закону, тобто позитивного права, що втілює сутність природного права, оскільки природно-правова сутність уже втілена у природно-правовому явищі, так що сутність та явище тут становлять нерозривну природно-правову єдність, монолітне ціле у вигляді того чи іншого природно-правового явища (певні вимоги, принципи, набір природних прав і т.п.)» [5, с. 22–23].

Крім того, до недоліків природно-правового підходу слід віднести його обмеженість, оскільки справедливість трактується лише як моральне або ж морально-правове явище. Разом з тим до безперечних переваг природно-правового підходу слід віднести той факт, що саме юснатуралізм виявився своєрідним поштовхом до вивчення проблеми правових цінностей, здійснивши постановку і розробку проблем цінності права, ідей свободи і рівності всіх людей, природно-правової справедливості, природних прав людини тощо.

Найбільш послідовний розвиток філософське розуміння права отримало в рамках лібертарної концепції праворозуміння, в основі якої лежить трактування права як загальної форми і рівної міри свободи індивідів (В. Нерсесянц). Цінність права, згідно лібертарно-юридичної аксіології, полягає в тому, що право є загальною, абсолютною, необхідною і загальнообов'язковою формою вираження таких фундаментальних цінностей як справедливість, рівність і свобода. Право в своєму аксіологічному вимірі виступає не як неформалізований носій змішаних морально-правових цінностей, що характерно для природно-правового підходу, а як особлива форма правових цінностей та норм. Дана концепція формально-правового трактування основних цінностей людського буття (рівності, свободи, справедливості) чітко окреслює і фіксує ціннісний статус права. Саме в рамках лібертарної концепції під правом розуміється лише форма суспільних, фактичних відносин, а не самі ці відносини, не їх фактичний зміст. Метою правової аксіології у межах даної концепції є підвищення значення права (позитивного закону) і держави через підвищення відповідності їх цілей цінності права.

Отже, цінність права, відповідно до лібертарно-юридичної аксіології, полягає в тому, що право є всезагальною, необхідною і загальнообов'язковою формою відображення таких фундаментальних людських цінностей, як рівність, свобода і справедливість. Таким чином,

ціль права як належного у відношенні до закону (позитивного права) і держави можна сформулювати у вигляді наступного ціннісно-правового імперативу: закон (позитивне право) і держава повинні бути правовими. Правовий закон і правова держава – це правові цілі-цінності реального закону (позитивного права) і держави.

Серед сучасних теорій правових цінностей, досить цікавим є новий підхід в аксіології, запропонований російським вченим М. Розовим, що називається конструктивною аксіологією. Правова значущість конструктивної аксіології полягає в рефлексії, осмисленні і конструюванні ціннісних та світоглядних основ правового життя. Конструктивна аксіологія передбачає свідоме встановлення та засвоєння правових цінностей, які розуміють перш за все як форми людського відношення до права, певні властивості предметів об'єктивної дійсності, а також як потреби, інтереси і переживання суб'єктів [6].

Привабливість цього трактування полягає в тому, що тут беруться до уваги позиції суб'єкта (індивідуума, соціальної спільноти), а також у тому, що суб'єкт ціннісних відносин також може виступати в якості самостійного предмета системного дослідження.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що сьогодні у реальному житті цінність права, на жаль, зводиться тільки до можливості нормативного регулювання у сфері економіко-політичних відносин особистості. Саме тому існує необхідність у свідомому засвоєнні громадянами правових цінностей. Розуміння, повага до них веде до усвідомлення важливості права, його ролі в суспільних відносинах. Правові цінності – це конкретні соціально-правові явища, правові засоби і механізми. До них відносяться: конкретне вираження власної цінності права у практичному житті людей (гарантованість прав, свобод, рівності, справедливості); фундаментальні, природні права людини, основні демократичні правові принципи; особливі правові засоби та юридичні механізми (все те, що називається юридичним інструментарієм), котрі забезпечують цінність права; інститути, які виражають оптимальне співвідношення нормативного та індивідуального регулювання тощо. Що стосується методологічних засад правової аксіології, слід зазначити, що починаючи з другої половини ХХ ст. в науковому дискурсі утверджується постнекласична науково-дослідна парадигма, основу якої складають принципи системності, самоорганізованості, методологічного плюралізму та ін. Саме з урахуванням цих принципів має здійснюватися будь-яке дослідження соціокультурних явищ, в тому числі правових.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски. – М. : Прогрес, 1987. – 247 с.
2. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. Сартр // Сумерки богов : сб. тр. – М. : Политиздат, 1990. – С. 319–345.
3. Філософський енциклопедичний словник / [голова редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
4. Мартышин О. В. Нравственные основы теории государства и права / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2005. – № 7. – С. 5–12.

5. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. – М. : ИНФРА-НОРМА, 2002. – 286 с.

6. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии / Н. С. Розов. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. – 292 с.